

ANSVARSFORDELING MELLEM INSTITUTIONSLEDER OG BRUGERBESTYRELSE OG BRUGER- OG PÅRØRENDERÅD

INDENRIGS- OG SOCIALMINISTERIET

**ANSVARSFORDELING MELLEM
INSTITUTIONSLEDER OG BRUGERBESTYRELSE
OG BRUGER- OG PÅRØRENDERÅD**

Juni 2009

Udgivet af:

Indenrigs- og Socialministeriet
Holmens Kanal 22
1060 København K

www.ism.dk

Udgivet juni 2009
Oplag: 2000
Foto: Maskot/Polfoto
Tryk: Sangill Grafisk

ISBN-nr: 978-87-754-6623-8 (trykt version)
ISBN-nr: 978-87-754-6624-5 (elektronisk version)

Publikationen kan bestilles hos:
Indenrigs- og Socialministeriet
Lovekspeditionen
Holmens Kanal 22
1060 København K
E-post: p-lex@vfm.dk

KLAR ANSVARFORDELING

Det er regeringens mål, at ledere af offentlige institutioner og tilbud skal have et klart ansvar og rum til at lede.

Der er derfor behov for en klar ansvarsfordeling mellem kommunalbestyrelsen, lederen af institutionen og den brugerbestyrelse eller det bruger- og pårørenderåd, der er tilknyttet. Den daglige drift af institutionen varetages i samarbejde mellem især lederen og de brugerbestyrelser og bruger- og pårørenderåd, der er tilknyttet.

Publikationen beskriver primært de overordnede rammer for samspillet mellem ledere og brugerbestyrelser og bruger- og pårørenderåd, som er indeholdt i lovgivningen på de forskellige områder.

Beskrivelsen af de formelle rammer giver et godt afsæt for en lokal diskussion. En vigtig fælles konklusion er, at selvom de formelle rammer varierer, så giver de på alle områder et betydeligt rum for lokalt at udvikle og fastlægge ansvarsfordelingen.

Jeg håber, at den foreliggende publikation kan danne grundlag for, at der på den enkelte institution tages en drøftelse af den konkrete ansvarsfordeling.

Indenrigs- og Socialministeriet har udarbejdet publikationen i samarbejde med Finansministeriet, Undervisningsministeriet og KL.

God læselyst,

Karen Ellemann

Indenrigs- og Socialminister

INDHOLDSFORTEGNELSE

1	INDLEDNING.....	7
1.1	Begrebsdefinitioner	8
1.2	Kommunalbestyrelsens rolle	9
1.3	Institutionslederens rolle	10
1.4	Brugerbestyrelsens og bruger- og pårørenderådets rolle	10
1.5	Oversigt over publikationens indhold	11
2	DAGTILBUD.....	12
2.1	Lovfæstede kompetencer for kommunale dagtilbud og fritidshjem.....	12
2.2	Eventuelle yderligere kompetencer	14
2.3	Samspillet.....	15
2.4	Lovfæstede kompetencer for private dagtilbud og fritidshjem	17
2.5	Relevante love/bekendtgørelser	17
2.6	Lovfæstede kompetencer for selvejende institutioner.....	18
2.7	Eventuelle yderligere kompetencer	18
2.8	Samspillet.....	18
2.9	Relevante love/bekendtgørelser	20
3	UDSATTE BØRN OG UNGE.....	21
3.1	Lovfæstede kompetencer	21
3.2	Eventuelle yderligere kompetencer	22
3.3	Relevante love/bekendtgørelser	22
4	FOLKESKOLEN	23
4.1	Lovfæstede kompetencer	23
4.2	Eventuelle yderligere kompetencer	26
4.3	Samspillet.....	28
4.4	Relevante love/bekendtgørelser	29

5	ÆLDRE	31
5.1	Lovfæstede kompetencer	31
5.2	Eventuelle yderligere kompetencer	32
5.3	Samspillet.....	32
5.4	Relevante love/bekendtgørelser	34
6	HANDICAPPEDE.....	34
6.1	Lovfæstede kompetencer	34
6.2	Samspillet.....	36
6.3	Relevante love/bekendtgørelser	37
7	HANDICAPPEDE BØRN	38
7.1	Lovfæstede kompetencer	38
7.2	Eventuelle yderligere kompetencer	39
7.3	Samspillet.....	40
7.4	Relevante love/bekendtgørelser	41
8	SOCIALT UDSATTE.....	43
8.1	Lovfæstede kompetencer	43
8.2	Samspillet.....	43
8.3	Relevante love/bekendtgørelser	44

1 INDLEDNING

Det indgår som et tema i regeringens kvalitetsreform, at institutionsledere skal have et klart defineret ansvar og rum til at lede. Fastlæggelsen af dette ansvar og ledelsesrum finder sted i samspillet mellem kommunalbestyrelsen, institutionslederen og de brugerbestyrelser og bruger- og pårørenderåd, der er tilknyttet institutionerne på de enkelte velfærdsområder.

Brugerinddragelse i form af brugerbestyrelser og bruger- og pårørenderåd har gennem årene fået større og større betydning for den daglige drift af skoler, daginstitutioner samt andre offentlige institutioner og tilbud. Der er således på flere velfærdsområder blevet lovgivet om nedsættelse og inddragelse af brugerbestyrelser og bruger- og pårørenderåd.

Der er forskellige niveauer for, hvorledes denne brugerinddragelse kan komme til udtryk. På centralt politisk niveau foregår brugerinddragelse f.eks. ved, at brugerorganisationer og råd har fået høringsret i forbindelse med kommunalbestyrelsens vedtagelse af forskellige politikker.

På lokalt niveau inddrages brugerbestyrelser og bruger- og pårørenderåd i forskellige aspekter af den daglige drift af den enkelte institution, tilbud, skole eller daginstitution. Der er på nogle af velfærdsområderne lovgivet specifikt om, hvilke kompetencer kommunalbestyrelsen skal udlægge til institutionsledere og brugerbestyrelser og bruger- og pårørenderåd.

Regionsrådene har ikke pligt til at etablere bruger- og pårørenderåd i tilknytning til de regionale tilbud på ældre-, handicap- og udsatteområdet. Der er mulighed for på frivillig basis at oprette brugerbestyrelser og bruger- og pårørenderåd i tilknytning til de regionale tilbud på disse områder, men det er ikke lovpligtigt. Der vil i denne publikation blive fokuseret på kommunalbestyrelsernes kompetencer, da det er på dette område, der er foretaget langt de fleste lovreguleringer. Regionsrådene nævnes hvor det er relevant.

Målet med denne publikation er at inspirere til en drøftelse lokalt i kommuner og regioner og helt ude på den enkelte institution af den konkrete ansvarsfordeling mellem institutionsledere og brugerbestyrelser og bruger- og pårørenderåd.

Publikationen giver et overblik over de formelle rammer, der er opstillet for, hvorledes institutionslederens ledelsesrum og ansvar defineres i samspillet med brugerbestyrelsen og bruger- og pårørenderådet. Der bliver således redegjort for, hvilke regler der er på de forskellige områder, og hvilke muligheder der er for lokalt at udfylde de rammer, der er for brugerbestyrelser og bruger- og pårørenderåds rolle i forhold til institutionerne og tilbuddene på velfærdsområderne.

Den formelle regulering varierer en del mellem de forskellige områder, som beskrives. Særligt tegner der sig et hovedskel mellem de områder, hvor brugerorganer er direkte involveret i ledelsen af institutioner (folkeskoler og dagtilbud) og områder, hvor brugerorganerne i højere grad indgår i en rådgivnings- og dialogfunktion (bl.a. ældre- og handicapområdet).

Hovedkonklusionen er imidlertid, at de formelle rammer på alle områder giver et betydeligt rum for lokalt at udvikle og fastlægge ansvarsfordelingen mellem institutionsledere og brugerbestyrelser og bruger- og pårørenderåd.

1.1 Begrebsdefinitioner

Institutionsleder:

I det følgende anvendes ”institutionsleder” som betegnelse for den person, der har det daglige ansvar for ledelsen af den pågældende institution eller tilbud, det pågældende afsnit omhandler. På handicap- og ældreområdet er der ikke tale om institutioner og derfor heller ikke om en institutionsleder, men for overblikkets skyld fastholdes ”institutionsleder” gennem hele publikationen. Dog anvendes skolelederen i afsnittet om folkeskolen i stedet for institutionslederen.

Brugerbestyrelser og bruger- og pårørenderåd:

I publikationen nævnes brugerbestyrelser og bruger- og pårørenderåd. Der er ikke differentieret imellem, hvilken type af organ der er tale om på de forskellige områder, og brugerbestyrelser og bruger- og pårørenderåd vil derfor igennem hele publikationen blive anvendt som en samlebetegnelse for de bruger- og pårørendeorganer, der er tale om på det enkelte område. Dog anvendes skolebestyrelse på folkeskoleområdet og forældrebestyrelse og forældreråd på daginstitutionsområdet.

1.2 Kommunalbestyrelsens rolle

Det er kommunalbestyrelsens opgave - ud fra et helhedsperspektiv – at foretage den tværgående prioritering af kommunens ressourcer, fastlægge et serviceniveau og formulere politik på enkeltområder og på tværs af sektorer og særinteresser.

Flere og flere opgaver kræver, at der bliver tænkt på tværs af sektorer og interesser – det er forudsætningen for at skabe helhed og sammenhæng for borgeren. Det gælder f.eks. på sundhedsområdet, miljøområdet, socialområdet, handicapområdet, skole- og fritidsområdet og ældreområdet.

I den enkelte kommune har kommunalbestyrelsen det øverste politiske ansvar for at fastsætte mål og rammer for de forskellige politikområder og for at følge op på effekterne af politikken – herunder de konkrete politiske beslutninger: Virker beslutningerne? Understøtter de den vej, politikerne ønsker udviklingen skal gå?

For at mestre denne tværgående opgave må kommunalbestyrelsen være i dialog med, indhente viden fra og tage temperaturen på sin omverden: Det gælder borgerne, brugerbestyrelser, bruger- og pårørenderåd, de fagkyndige (ledere og medarbejdere), organisationer etc. Det sker både som led i faste processer og procedurer og i form af brugertilfredshedsundersøgelser, inddragelsesprojekter m.v.

På nogle velfærdsområder er institutionsledere og brugerbestyrelser og bruger- og pårørenderåd i lovgivningen tillagt visse kompetencer.

Kommunalbestyrelsen kan herudover inden for lovgivningens rammer uddelegere kompetence til institutionslederen og til brugerbestyrelser og bruger- og pårørenderåd.

Reglerne om kommunalbestyrelsens uddelegering af kompetence er udformet som rammebestemmelser, inden for hvilke den enkelte kommunalbestyrelse kan beslutte den nærmere tilrettelæggelse og rammer for samspillet mellem institutionsledere og brugerbestyrelser og bruger- og pårørenderåd.

1.3 Institutionslederens rolle

Institutionslederen har ansvaret for den daglige drift af institutionen inden for de rammer, der er udstukket af kommunalbestyrelsen og af brugerbestyrelsen eller bruger- og pårørenderådet på de områder, hvor de har en kompetence. Det er institutionslederens ansvar at sørge for, at institutionen drives efter de regler, der er for inddragelse af brugerbestyrelser og bruger- og pårørenderåd.

1.4 Brugerbestyrelsens og bruger- og pårørenderådets rolle

Brugerbestyrelser og bruger- og pårørenderåd har meget forskellige roller inden for de forskellige velfærdsområder. Der er grundlæggende to former for brugerbestyrelser og bruger- og pårørenderåd.

Den første gruppe er på folkeskole- og dagtilbudsområdet, hvor bestyrelserne har direkte indflydelse på institutionernes ledelse og dermed indflydelse på institutionslederens ledelsesrum og institutionens drift. På disse områder er der lovfæstede bestemmelser om ansvarsfordelingen mellem kommunalbestyrelse, brugerbestyrelse og institutionsledere.

Den anden gruppe er de bruger- og pårørenderåd, der findes på ældre-, udsatte- og handicapområdet. Disse har i højere grad karakter af at være talsmandsorganer for brugere og pårørende og har ikke på samme måde som forældrebestyrelser og brugerbestyrelser indflydelse på tilbuddenes daglige drift. På disse områder er der færre lovfæstede bestemmelser om ansvarsfordelingen mellem kommunalbestyrelse, brugerbestyrelse og institutionsledere, end der er på folkeskole- og dagtilbudsområdet.

Der er stor forskel på, i hvor høj grad brugerbestyrelserne og bruger- og pårørenderådene kan øve indflydelse på institutionslederens ledelsesrum og institutionens drift. Der er i langt de fleste tilfælde mulighed for, at kommunalbestyrelsen kan udlægge endnu mere kompetence til brugerbestyrelserne og bruger- og pårørenderådene, end de kompetencer der er fastsat ved lov. Det er i høj grad op til et samarbejde mellem kommunalbestyrelsen, institutionslederen og brugerbestyrelsen og bruger- og pårørenderådet at udfylde de rammer, der er for indflydelse.

Det er dog ikke muligt for institutionsledere og brugerbestyrelser og bruger- og pårønderåd at ændre kommunalbestyrelsens rammer for de enkelte områder.

1.5 Oversigt over publikationens indhold

I de næste kapitler vil reglerne for ansvarsfordeling mellem kommunalbestyrelse, institutionsleder og brugerbestyrelser og bruger- og pårønderåd blive gennemgået for institutioner og tilbud inden for dagtilbudsområdet, udsatte børn og unge, folkeskoleområdet, ældreområdet, handicapområdet og området for socialt udsatte. I hver gennemgang vil der være en oversigt over de lovpligtige kompetencer, kommunalbestyrelsen skal udlægge til institutionslederen og brugerbestyrelser og bruger- og pårønderåd. Der vil endvidere for de områder, hvor det er muligt, være en beskrivelse af de kompetencer, kommunalbestyrelsen kan vælge at uddelegere ud over de lovfæstede kompetencer. Der vil også være en beskrivelse af, hvorledes samspillet mellem institutionsleder og brugerbestyrelse og bruger- og pårønderåd foregår. Til sidst i hvert kapitel er der en oversigt over de relevante love og bekendtgørelser samt vejledninger, der regulerer de enkelte områder.

2 DAGTILBUD

Kapitlet er opdelt i to kategorier:

1. Kommunale og private dagtilbud for 0-6 årige (vuggestuer, børnehaver og integrerede institutioner) samt kommunale og private fritidshjem til børn i skolealderen.
2. Dagtilbud (vuggestuer, børnehaver, integrerede institutioner) og fritidshjem, der drives som selvejende institutioner.

Nedenfor vil de to kategorier blive gennemgået hver for sig. Kategori 1 er endvidere opdelt i kommunale og private tilbud.

2.1 Lovfæstede kompetencer for kommunale dagtilbud og fritidshjem

Forældre til børn i en daginstitution/fritidshjem har et retskrav på, at der i institutionen oprettes en forældrebestyrelse. Reglerne om forældrebestyrelser i kommunale daginstitutioner og fritidshjem er udformet som rammebestemmelser.

Forældrebestyrelsen skal altid have den minimumskompetence, som fremgår af dagtilbudslovens § 15.

FORÆLDREBESTYRELSEN

Minimumskompetence :

- Principperne for anvendelsen af en budgetramme
- Indstillingsret samt ret til deltagelse ved ansættelsen af ledelsen
- Indstillingsret ved ansættelsen af personale
- Principperne for fastlæggelsen/udformningen af institutionens ydelser

Budgetmæssige kompetencer:

- Kommunalbestyrelsen er forpligtet til at give en del af budgettet for hver enkelt daginstitution/fritidshjem til institutionen som en økonomisk ramme, inden for hvilken ledelsen og forældrebestyrelsen har kompetence til at disponere.

- Budgetrammen skal som minimum udgøre det beløb, daginstitutionen/fritidshjemmet har til rådighed, når de budgetterede lønudgifter og udgifter til vedligeholdelse af bygninger er fratrukket institutionens driftsbudget.
- Forældrebestyrelsen har ret til at vedtage principperne for det resterende driftsbudget, som omfatter børnerelaterede udgifter, såsom udgifterne til legetøj, materialer og andet, der i øvrigt har med børnene at gøre.
- Den budgetramme, som forældrebestyrelsen har indflydelse på, kan også udgøre det totale budgetterede driftsbeløb for institutionen. Det vil betyde, at forældrebestyrelsen skal fastsætte principperne for anvendelsen af de beløb, der vedrører hele driften af daginstitutionen/fritidshjemmet.
- Konkrete beslutninger om anvendelsen af budgettet hører ikke under forældrebestyrelsens kompetence.
- Det er ledelsen i daginstitutionen/fritidshjemmet, der er ansvarlig for at føre forældrebestyrelsens principper ud i den konkrete budgetanvendelse.

Ansættelsesmæssige kompetencer:

Ansættelse af ledelsen

- Forældrebestyrelsen har efter dagtilbudsloven ret til at deltage ved ansættelsen og en indstillingsret i forbindelse med ansættelsen af lederen i kommunale daginstitutioner.
- Indstillingsretten og retten til deltagelse ved ansættelsen omfatter alle de personer, der omfattes af ledelsesbegrebet. Dette indebærer, at indstillingsretten omfatter den/de personer, der har en ledelsesfunktion i forhold til daginstitutionen/fritidshjemmet, herunder en funktion i forhold til forældrebestyrelsens minimumskompetencer.
- Kommunalbestyrelsen har altid det endelige ansvar og den endelige kompetence i forhold til ansættelsen af ledelsen.
- Kommunalbestyrelsen har ikke pligt til at følge forældrebestyrelsens indstilling.

Ansættelse af personalet

- Forældrebestyrelsen har indstillingsret i forbindelse med ansættelsen af personalet i den enkelte daginstitution/fritidshjem. Retten omfatter alt fastansat personale i institutionen. Forældrebestyrelsen skal afgive sin indstilling over for kommunalbestyrelsen.
- I situationer, hvor forældrebestyrelse, ledelsen og personalet peger på forskellige ansøgere, er det ledelsen, der har den endelige kompetence til at træffe afgørelse om, hvilken ansøger der skal vælges.

Kompetencer vedrørende fastlæggelsen/udformningen af institutionens ydelser:

- Forældrebestyrelserne skal have indflydelse på principperne for institutionens arbejde.
- Bestyrelsen skal ikke træffe de daglige konkrete beslutninger, der udmønter principperne.
- Principperne skal holde sig inden for de af kommunalbestyrelsen fastlagte mål og rammer.

INSTITUTIONSLEDEREN

Ansættelsesmæssige kompetencer:

- Ledelsen i den enkelte daginstitution/fritidshjem har det endelige ansvar og kompetence i forhold til ansættelsen af personalet.

Kompetencer vedrørende budget og fastlæggelsen/udformningen af institutionens ydelser:

- Ledelsen i kommunale tilbud har den daglige pædagogiske og administrative ledelse af tilbuddet og udøver sin kompetence inden for de rammer, der er fastlagt af kommunalbestyrelsen.
- Ledelsen træffer pædagogiske og administrative dispositioner inden for kommunalbestyrelsens beslutninger og forældrebestyrelsens fastsatte principper og forestår den daglige drift.
- Ledelsen af tilbuddene varetager f.eks. konkret samarbejdet med forvaltningen og andre eksterne samarbejdspartnere. Dette omfatter f.eks. den daglige personaleledelse, budgettering og regnskab, arbejdet med sprogvurdering, børnemiljøvurdering og de pædagogiske læreplaner samt samarbejdet med andre institutioner og skolen.

2.2 Eventuelle yderligere kompetencer

Ved siden af forældrebestyrelsens lovfæstede minimumskompetence kan forældrebestyrelsen ved delegation fra kommunalbestyrelsen eller ledelsen tildeles yderligere kompetence.

Dagtilbudsloven fastsætter rammer for, hvilke opgaver kommunalbestyrelsen eller ledelsen kan overlade til forældrebestyrelsen. Udnyttes delegationskompetencen fuldt ud til lovens grænse, taler man om, at forældrebestyrelsen tillægges maksimumskompetence.

Forældrebestyrelsen er ikke forpligtet til at påtage sig yderligere kompetencer ud over minimumskompetencen.

Forældrebestyrelsen

- Principper for anvendelse af alle konti vedrørende daginstitutionen/fritidshjemmet
- Åbningstid inden for de af kommunen fastsatte rammer
- Lukkedage inden for de af kommunen fastsatte rammer

Delegationsforbud

- Optagelse af børn
- Lokale mål og rammer
- Fastsættelse af tilskud og forældrebetaling
- Bevillings- og arbejdsgiverkompetence
- Tilsyn

2.3 Samspillet

Det er kommunalbestyrelsen, ledelsen af dagtilbuddet/fritidshjemmet og forældrebestyrelsen, der tilsammen udgør den helhed, der træffer beslutninger vedrørende kommunale dagtilbud/fritidshjem.

Kommunalbestyrelsen har ansvaret for de kommunale tilbud, mens ledelsen af det enkelte kommunale tilbud har den daglige pædagogiske og administrative ledelse af tilbuddet og agerer under ansvar for kommunalbestyrelsen.

Forældrebestyrelsen fastsætter principper for tilbuddets arbejde og for anvendelsen af en budgetramme for tilbuddet inden for de mål og rammer, som kommunalbestyrelsen har fastsat. I det daglige pædagogiske arbejde og i den administrative ledelse skal ledelsen agere i overensstemmelse med de principper og den budgetramme, som forældrebestyrelsen har fastsat.

Det er væsentligt, at ansvarsfordelingen mellem kommunalbestyrelse, ledelse af daginstitutionen/fritidshjemmet og forældrebestyrelsen, herunder arbejdsdeling, beskrivelse af ledelseskompetencer, initiativpligt med videre er synliggjort i en vedtægt.

Forældrebestyrelsen har kompetence i forhold til de opgaver, der er omfattet af dens minimumskompetence i dagtilbudsloven, og de opgaver, som eventuelt

yderligere er delegeret til forældrebestyrelsen. For at forældrebestyrelsen har mulighed for at udøve denne kompetence skal det være klart, hvilke personer der i tilbuddets ledelse har ansvar for disse opgaver, det vil sige hvem i ledelsen, der er i besiddelse af og har ansvaret for den kompetence, der modsvarer forældrebestyrelsens kompetence.

Det bør derfor fremgå klart af vedtægten, hvilke personer der varetager og har ansvaret for de opgaver, som modsvarer forældrebestyrelsens kompetence.

Uenigheder mellem forældrebestyrelse, dagtilbudsledelse og kommunalbestyrelse

Der er ikke i tilknytning til reglerne om forældrebestyrelser fastsat nogen retlig adgang til at klage over forældrebestyrelsens eller ledelsens beslutninger. Det betyder, at uenigheder herom som udgangspunkt må løses lokalt gennem dialog mellem parterne.

Opstår der konflikter vedrørende forældrebestyrelsernes arbejde, er det vigtigt at være opmærksom på, om uenigheden vedrører beslutninger inden for forældrebestyrelsens selvstændige kompetence – den lovsikrede minimumskompetence – eller inden for den delegerede kompetence (maksimumskompetencen).

Rejses der tvivl om lovligheden af en beslutning, der hører ind under forældrebestyrelsens lovsikrede kompetence (minimumskompetencen), kan kommunalbestyrelsen udtale sig om beslutningens lovlighed, men kommunalbestyrelsen kan ikke tilsidesætte eller pålægge forældrebestyrelsen at ændre en sådan beslutning. Dette følger af, at forældrebestyrelsen ikke er underlagt kommunalbestyrelsens instruktionsbeføjelse, når beslutningerne træffes inden for forældrebestyrelsens selvstændige kompetence.

Rejses der tvivl om lovligheden af en beslutning, som forældrebestyrelsen har truffet inden for den delegerede kompetence, kan kommunalbestyrelsen ændre, ophæve eller standse beslutningen i medfør af instruktionsbeføjelsen. Kommunalbestyrelsen har desuden mulighed for at trække delegationen tilbage.

2.4 Lovfæstede kompetencer for private dagtilbud og fritidshjem

Forældreindflydelse i private institutioner

- Det er kommunalbestyrelsen i den kommune, hvor privatinstitutionen er beliggende, der godkender privatinstitutionen.
- Godkendelsen beror på, om privatinstitutionen kan leve op til de kvalitetskrav, der stilles til dagtilbud på centralt og kommunalt plan.
- Kommunalbestyrelsen skal i forbindelse med godkendelse af private daginstitutioner sikre, at forældrene får en indflydelse, der svarer til forældreindflydelsen i selvejende daginstitutioner.
- Kommunalbestyrelsen har ikke indflydelse på sammensætningen og tilrettelæggelsen af forældreindflydelsen i privatinstitutioner.
- Privatinstitutionen kan tilrettelægge indflydelsen selv, dog under iagttagelse af lovkravet om, at indflydelsen som minimum skal svare til forældreindflydelsen i selvejende daginstitutioner.

Særligt for private fritidshjem

- I private fritidshjem er tilrettelæggelse, organisering og afgrænsning af forældreindflydelse et anliggende for det enkelte private fritidshjem. Kommunalbestyrelsen kan dog vælge at tage udgangspunkt i den minimumskompetence, forældrebestyrelsen har i kommunale fritidshjem, når der indgås driftsaftale med det private fritidshjem. Heraf følger, at forældrebestyrelsen *bør* have den samme minimumskompetence, som i kommunale fritidshjem.

Institutionslederen

- Udover kravet om at forældrebestyrelsen skal sikres minimumskompetencer i private dagtilbud/fritidshjem, er institutionsledelsens kompetencer ikke reguleret i dagtilbudsloven.

2.5 Relevante love/bekendtgørelser

Lov nr. 501 af 6. juni 2007 om dag-, fritids og klubtilbud m.v. til børn og unge (dagtilbudsloven)

<https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=32025>

§ 6, 14-16 og 48-50

2.6 Lovfæstede kompetencer for selvejende institutioner

- Forældre med børn i selvejende dagtilbud og fritidshjem har samme minimumskompetence som forældre med børn i kommunale dagtilbud og fritidshjem.
- Tilrettelæggelse af forældreindflydelsen sker i den selvejende institutions vedtægt.
- Forældreindflydelsen kan tilrettelægges ud fra de særlige forhold, der gør sig gældende for den enkelte selvejende daginstitution/fritidshjem.

Der er fastsat to modeller for, hvordan forældre med børn i selvejende daginstitutioner og fritidshjem kan sikres en indflydelse, der som minimum svarer til den, forældre med børn i kommunale daginstitutioner mv. har.

Det er den enkelte institutions bestyrelse, der inden for lovens rammer fastlægger, hvilken model man ønsker for forældreindflydelsen i institutionen.

A. Den enstrengede model – én bestyrelse

- Den enstrengede model indebærer, at der etableres én bestyrelse (institutionsbestyrelsen) for hele den selvejende daginstitution/fritidshjem.
- Forældrene skal gennem institutionens vedtægt sikres flertal i denne bestyrelse og være medlemmer af bestyrelsen på lige fod med de øvrige medlemmer.
- Institutionsbestyrelsen i en selvejende daginstitution/fritidshjem har både et arbejdsgiveransvar og et økonomisk ansvar, herunder dispositionsret i henhold til vedtægten for den selvejende institutions formue.

B. Den tostrengede model – en forældrebestyrelse og en institutionsbestyrelse

- Den tostrengede model anvendes, hvis der ikke er et flertal af valgte forældre i institutionsbestyrelsen. Der bliver hermed to bestyrelser i institutionen - en forældrebestyrelse og en institutionsbestyrelse - med hver sin kompetence.
- Forældrebestyrelsen har samme kompetence og sammensætning som forældrebestyrelser i kommunale institutioner.

2.7 Eventuelle yderligere kompetencer

- Kommunalbestyrelsen kan beslutte helt eller delvist at delegerer beføjelsen til at træffe afgørelse om optagelse af børn til selvejende daginstitutioners/fritidshjems bestyrelser, jf. dagtilbudsloven § 26, stk. 2.
- Der er ikke herudover adgang til at overlade kompetence til at træffe afgørelser til selvejende daginstitutioner/fritidshjem.
- Hvis kommunalbestyrelsen efter den tidligere regel i bistandslovens § 9, stk. 2, har delegeret beføjelser til selvejende daginstitutioner/fritidshjem, kan disse bevares, jf. retssikkerhedslovens § 89, stk. 6.
- Hvis en selvejende institution ledes efter den tostrengede model, kan der overlades yderligere opgaver til forældrebestyrelsen. Adgangen til delegation gælder dog ikke for opgaver, som institutionsbestyrelsen efter aftale har fået overdraget af kommunalbestyrelsen, medmindre aftalen giver mulighed for delegation af opgaverne.

2.8 Samspillet

Selvejende institutioner er selvstændige juridiske enheder, som drives på privatretligt grundlag i form af en aftale om drift med kommunalbestyrelsen. Det er institutionens vedtægt samt driftsaftalen med kommunen, der regulerer den selvejende institution.

Kommunalbestyrelsen, institutionsbestyrelsen og ledelsen af tilbuddet udgør således tilsammen den helhed, der træffer beslutninger vedrørende selvejende dagtilbud.

Institutionsbestyrelsen er ansvarlig over for kommunalbestyrelsen for, at kommunalbestyrelsens mål og rammer m.v. omsættes i ledelsen af den selvejende institution.

Ledelsen er ansvarlig for i det daglige at omsætte og udmønte institutionsbestyrelsens retningslinjer for tilbuddene til den daglige pædagogiske praksis og til de daglige administrative dispositioner i tilbuddet. I de dagtilbud, hvor bestyrelsen er opdelt i institutionsbestyrelse og forældrebestyrelse, sker ledelsen endvidere under hensyn til de principper, der er besluttet af forældrebestyrelsen.

Vedvalget af den tostrengede model må institutionsbestyrelsen være opmærksom på, at der skal være plads til et yderligere organ i styrelsen af institutionen. Dette indebærer utvivlsomt et behov for en klar kompetenceafgrænsning, således at der er klarhed over, hvilke 'kerneområder' der varetages af henholdsvis institutionsbestyrelsen og forældrebestyrelsen.

2.9 Relevante love/bekendtgørelser

Lov om dag-, fritids og klubtilbud m.v. til børn og unge (dagtilbudsloven) jf. lov nr. 501 af 6. juni 2007

<https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=32025>

§ 6, 14-16 og 48-50

Bekendtgørelse af lov nr. 877 af 3. september 2008 om retssikkerhed og administration på det sociale område

<https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=121097>

§ 89, stk. 6

Vejledning nr. 26 af 26. maj 2008 om dagtilbud, fritidshjem og klubtilbud 2008

<https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=116909>

Kapitel 5, 14 og 24

3 UDSATTE BØRN OG UNGE

3.1 Lovfæstede kompetencer

Dette afsnit omhandler udsatte børn og unge, der er tilknyttet døgninstitutioner eller opholdssteder, og deres familier. Lov om social service (serviceloven) indeholder ikke direkte krav om formaliseret inddragelse af brugere eller pårørende på døgninstitutioner og opholdssteder, men det følger af servicelovens § 1, § 46 og § 47, at indsatsen så vidt muligt skal tilrettelægges i samarbejde med familien og med inddragelse af barnets synspunkter.

FORÆLDRERÅD

- Forældre til børn og unge, der er optaget i døgninstitutioner og opholdssteder, skal medinddrages i stillingtagen til spørgsmål, der i almindelighed berører forældrenes forhold til institutionen, jf. servicelovens § 1 og § 46.
- Døgninstitutioner og opholdssteder bør have et forældreråd.
- Forældrerådet har normalt ret til at udtale sig i spørgsmål, der berører institutionen, og kan i øvrigt tage ethvert spørgsmål om institutionens drift op til behandling.
- Forældreråd har ikke formel indflydelse ved konkrete forhold.
- I tilfælde, hvor et forældreråd ikke kan etableres, kan der i stedet udpeges en talsmand for forældrene
- Valg af forældrerepræsentanter til bestyrelse og forældreråd for stedet sker ved forældremødet, hvor der i øvrigt kan ske en orientering af forældrene om institutionens arbejde og eventuelle planer for institutionens fremtid.

Budgetmæssige kompetencer:

Ingen kompetence.

Ansættelsesmæssige kompetencer:

Ingen kompetencer.

Kompetencer vedrørende fastlæggelsen/udformningen af institutionens ydelser:

Ingen kompetence

Andet:

- De selvejende institutioner har normalt forældrerepræsentanter i bestyrelsen.

INSTITUTIONSLEDEREN

Ingen formelle kompetencer.

3.2 Eventuelle yderligere kompetencer

Ingen.

3.3 Relevante love/bekendtgørelser

Lov om social service jf. lovbekendtgørelse nr. 979 af 1. oktober 2008

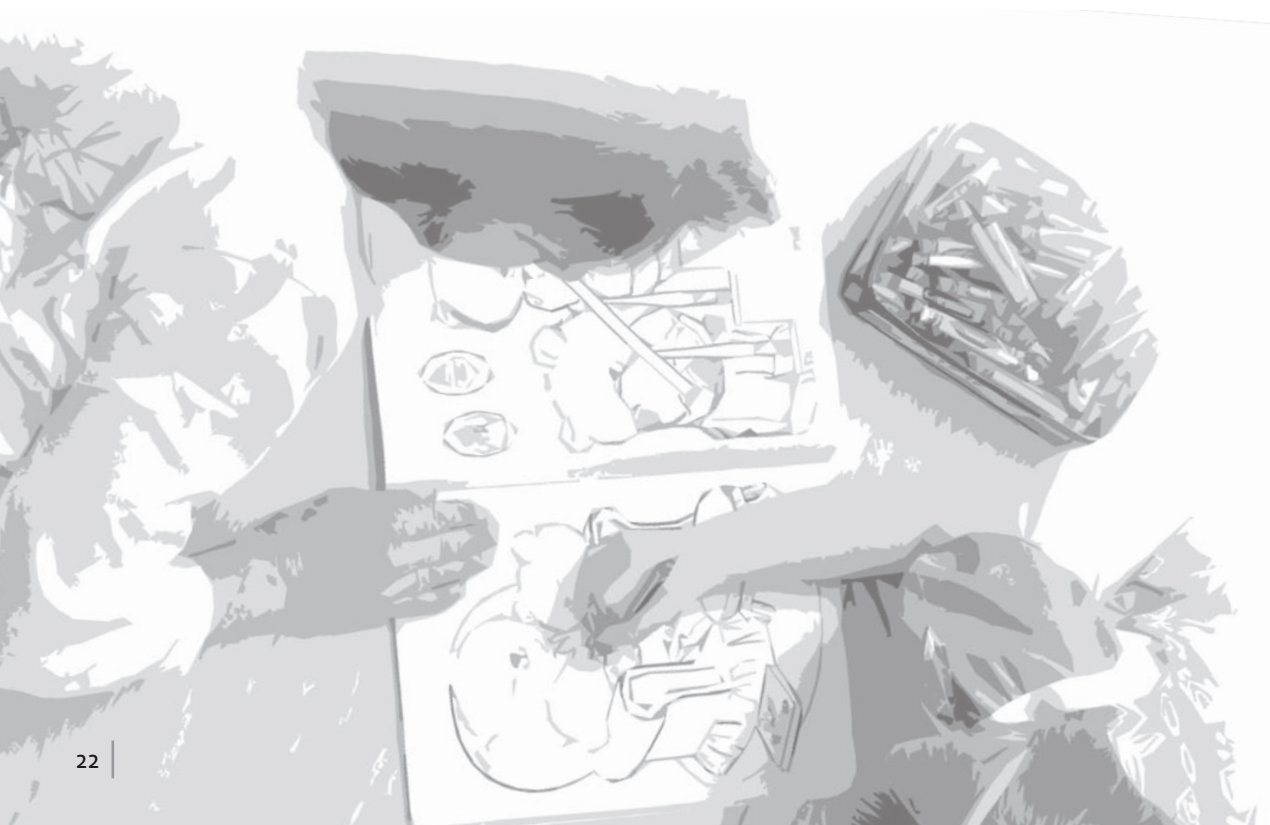
<https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=121091>

§ 1, §§ 46 og 47

Vejledning nr. 99 af 5. december 2006 om særlig støtte til børn og unge og deres familier (vejledning nr. 3 til serviceloven)

<https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=20741>

pkt. 455

4 FOLKESKOLEN

4.1 Lovfæstede kompetencer¹

SKOLEBESTYRELSEN

Budgetmæssige kompetencer:

- Skolebestyrelsen godkender inden for de økonomiske rammer, der af kommunalbestyrelsen er fastlagt for skolen, skolens budget.

Kompetencer vedrørende fastlæggelsen/udformningen af institutionens ydelser:

- Skolebestyrelsen udarbejder forslag til kommunalbestyrelsen om skolens læseplaner.
- Skolebestyrelsen godkender undervisningsmidler.
- Skolebestyrelsen godkender inden for de af kommunalbestyrelsen fastsatte retningslinjer, om voksne skal kunne deltage i folkeskolens undervisning på 8. og 9. klassetrin, og fastsætter principper herfor.
- Skolebestyrelsen godkender inden for de af kommunalbestyrelsen fastsatte retningslinjer, om skolens virksomhed skal omfatte kulturcenteraktiviteter, som skolen medvirker til eller forestår og koordinerer i samarbejde med lokalsamfundets folkeoplysnings- og foreningsliv, det frivillige børne- og ungdomsarbejde samt andre kredse af interesserede borgere, og fastsætter principper herfor.
- Skolebestyrelsen afgiver indstilling til kommunalbestyrelsen om forsøgs- og udviklingsarbejde, i det omfang det overskrider de mål og rammer, som kommunalbestyrelsen har fastsat.
- Skolebestyrelsen fastsætter inden for demålopprogrammer, som kommunalbestyrelsen fastsætter - principper for skolens virksomhed, herunder om

¹ I lovforslag nr. L 186, fremsat den 31. marts 2009, indgår forslag om en række ændringer af folkeskolelovens bestemmelser, der har til hensigt at præcisere og tydeliggøre ansvars- og kompetencefordelingen mellem de forskellige aktører i folkeskolen - kommunalbestyrelsen, skolebestyrelsen, skolelederen og lærerne. I tilslutning hertil indeholder L 186 bl.a. forslag om, at skolelederens konkrete beslutninger vedrørende skolens elever ikke kan behandles af kommunalbestyrelsen, og at flere af kommunalbestyrelsens beslutninger omfattes af delegationsforbud.

1. undervisningens organisering, herunder elevernes undervisningstid på hvert klassetrin, skoledagens længde, udbud af valgfag, specialundervisning på skolen og elevernes placering i klasser
 2. samarbejdet mellem skole og hjem,
 3. underretning af hjemmene om elevernes udbytte af undervisningen
 4. arbejdets fordeling mellem lærerne
 5. fællesarrangementer for eleverne i skoletiden, lejrskoleophold, udsendelse i praktik m.v.
 6. skolefritidsordningens virksomhed
- Hvis kommunalbestyrelsen har truffet beslutning om, at der kan tilbydes madordninger, træffer skolebestyrelsen beslutning om, hvorvidt der skal oprettes en madordning på skolen, herunder i skolefritidsordningen. Skolebestyrelsen fastsætter principper for madordningen inden for de rammer, som kommunalbestyrelsen har fastsat. Madordninger kan alene være et tilbud til forældrene.

Ansættelsesmæssige kompetencer:

- Skolebestyrelsen skal afgive udtalelse til kommunalbestyrelsen om ansættelse af ledere og lærere.

Andet:

- Skolebestyrelsen fastsætter ordensregler for skolen.²
 - Skolebestyrelsen kan afgive udtalelse og stille forslag til kommunalbestyrelsen om alle spørgsmål, der vedrører den pågældende skole. Skolebestyrelsen skal afgive udtalelse om alle spørgsmål, som kommunalbestyrelsen forelægger den.
 - Skolebestyrelsen skal efter loven afgive udtalelse om følgende:
- 1) Oplæg til kommunalbestyrelsens beslutninger om skolestrukturen, herunder antallet af skoler og hver enkelt skoles omfang med hensyn til klassetrin, specialundervisning og specialpædagogisk bistand, undervisning i fritiden og skolefritidsordning.

² Ved vedtagelse af L 186 vil det gælde at skolebestyrelsen skal fastsætte skolens ordensregler og værdisæt.

- 2) Oplæg til kommunalbestyrelsens beslutninger om ændringer af kommunens inddeling i skoledistrikter.
- 3) (Udkast til) kvalitetsrapporter.
- 4) (Udkast til) eventuelle handlingsplaner, der udarbejdes med henblik på at forbedre niveauet på en skole, hvis kvalitetsrapporten har vist, at det faglige niveau på skolen ikke er tilfredsstillende.
- 5) Oplæg til kommunalbestyrelsens beslutninger om, at undervisning fra børnehaveklassen til og med 1. eller 2. klassetrin organiseres i klasser, der omfatter elever med forskellig skolealder (aldersintegrerede klasser).
- 6) Oplæg til kommunalbestyrelsens beslutninger om, at der skal gøres brug af individuel optagelse baseret på barnets alder (rullende skolestart) i aldersintegrerede klasser.

SKOLELEDEREN

Budgetmæssige kompetencer:

- Skolelederen udarbejder forslag til skolens budget inden for de af kommunalbestyrelsen fastsatte økonomiske rammer.

Kompetencer vedrørende fastlæggelsen/udformningen af institutionens ydelser:

- Skolelederen udarbejder forslag til skolebestyrelsen om skolens læseplaner.
- Skolelederen udarbejder forslag til skolebestyrelsen vedrørende principper for skolens virksomhed m.v.
- Skolelederen har ansvaret for den konkrete organisering og tilrettelæggelse af skolens undervisning m.v. inden for de af kommunalbestyrelsen fastsatte mål og rammer og de af skolebestyrelsen fastsatte principper.

Ansættelsesmæssige kompetencer:

- Skolelederen ansætter andet personale end lærere ved skolen under ansvar over for skolebestyrelsen og kommunalbestyrelsen.

Andet:

- Skolelederen har den administrative og pædagogiske ledelse af skolens virksomhed under ansvar over for skolebestyrelsen og kommunalbestyrelsen.

- Skolelederen leder og fordeler arbejdet mellem skolens ansatte og træffer alle konkrete afgørelser vedrørende skolens elever.³

ELEVRÅD

Budgetmæssige kompetencer:

- Ingen.

Kompetencer vedrørende fastlæggelsen/udformningen af institutionens ydelser:

- Ingen.

Ansættelsesmæssige kompetencer:

- Ingen.

Andet:

- Rådgivende kompetencer, idet elevrådet gennem samarbejde med ledelse, lærere og øvrige personalegrupper varetager elevernes fælles interesser på skolen, og idet elevrådet udpeger repræsentanter til alle råd, udvalg, arbejdsgrupper og lignende, som skolen har nedsat, og som behandler spørgsmål, der har betydning for eleverne i almindelighed (medmindre elevernes deltagelse ikke vil være i overensstemmelse med de regler, hvorefter organet er nedsat).

4.2 Eventuelle yderligere kompetencer

SKOLEBESTYRELSEN

- Kommunalbestyrelsen kan helt eller delvis delegere sine beføjelser efter folkeskoleloven til skolebestyrelsen bortset fra de beføjelser, der følger af bevillings- og arbejdsgiverkompetencen.

³ Efter en vedtagelse af L 186 vil det gælde, at skolelederens konkrete beslutninger vedrørende skolens elever inden for de mål og rammer, kommunalbestyrelsen har fastsat, ikke kan behandles af kommunalbestyrelsen. Der vil således ske en tydeliggørelse og udvidelse af skolelederens ledelsesrum.

- Kommunalbestyrelsen kan til skolebestyrelsen delegere beføjelsen til at kræve, at den enkelte elevs forældre sørger for elevens forplejning under ekskursioner, og at forældrene skal betale for elevernes forplejning under lejrskoler og skolerejser, samt til at træffe beslutning om dækning af øvrige udgifter til ekskursioner, lejrskoler og skolerejser.

Den kommunale styrelsesvedtægt for skolevæsenet skal indeholde en beskrivelse af beføjelser, der måtte være delegeret til skolebestyrelser.

SKOLELEDEREN

- Kommunalbestyrelsen kan delegere sine beføjelser til skolelederen, i det omfang de ikke er omfattet af delegationsforbud, jf. straks nedenfor. Et praktisk vigtigt eksempel på en beføjelse, der kan delegeres, er ansættelse af lærere ved skolen.

DELEGATIONSFORBUD

Kommunalbestyrelsen:

- skal drøfte de årlige kvalitetsrapporter og tage stilling til disse og til opfølgning herpå
- skal vedtage eventuelle handlingsplaner, der udarbejdes med henblik på at forbedre niveauet på en skole, hvis kvalitetsrapporten har vist, at det faglige niveau på skolen ikke er tilfredsstillende
- kan beslutte, at undervisning fra børnehaveklassen til og med 1. eller 2. klassestrin organiseres i klasser, der omfatter elever med forskellig skolealder (aldersintegrerede klasser)
- kan beslutte, at der skal gøres brug af individuel optagelse baseret på barnets alder (rullende skolestart) i aldersintegrerede klasser
- træffer efter anmodning beslutning om fritagelse for hvervet som forældrerepræsentant i en skolebestyrelse, såfremt vedkommende på grund af sin helbredstilstand, varetagelse af andet offentligt hverv, forretninger eller lignende har rimelig grund til at ønske sig fritaget for hvervet
- kan træffe beslutning om ydelse af vederlag m.v. til forældre- og elevrepræsentanter i skolebestyrelsen og deres stedfortrædere

De omtalte kompetencer er underlagt et delegationsforbud og kan således ikke delegeres til skolebestyrelsen og/eller skolelederen.⁴

4.3 Samspillet

Kommunalbestyrelsen har ansvaret for kommunens skolevæsen og påser, at alle undervisningspligtige børn i kommunen indskrives i folkeskolen eller får en undervisning, der står mål med, hvad der almindeligvis kræves i folkeskolen. Det er kommunalbestyrelsen, der fastlægger mål og rammer for skolernes virksomhed, herunder økonomiske rammer for de enkelte skoler, og kommunalbestyrelsen skal i øvrigt følge med i skolernes virksomhed.

Skolebestyrelsen har en række beføjelser i henhold til loven, herunder en generel adgang til at fastsætte principper for skolens virksomhed. Skolebestyrelsen udøver sin virksomhed inden for de mål og rammer, som kommunalbestyrelsen har fastsat, og fører i øvrigt tilsyn med skolens virksomhed.

På den enkelte skole er det skolens leder, der har den administrative og pædagogiske ledelse og er ansvarlig for skolens virksomhed over for skolebestyrelsen og kommunalbestyrelsen. Det er skolens leder, der træffer alle konkrete afgørelser vedrørende skolens elever. Skolens leder har pligt til at inddrage skolens elever, gennem elevrådet, hvor et sådant forefindes, i spørgsmål vedrørende elevernes sikkerhed og sundhed. Elevrådets beføjelser er rådgivende.

⁴ Efter en vedtagelse af L 186 vil opregningen af de beslutninger hos kommunalbestyrelsen, der er omfattet af forbudet, desuden omfatte følgende:

- Bevillinger til skolevæsenet og økonomiske rammer for de enkelte skoler.
- Skolestrukturen, herunder antallet af skoler og hver enkelt skoles omfang med hensyn til klassetrin, specialundervisning og specialpædagogisk bistand efter § 3, stk. 2, og § 4, stk. 2, undervisning i fritiden efter § 3, stk. 3, og skolefritidsordning efter § 3, stk. 4. Beslutningerne træffes efter indhentet udtalelse fra skolebestyrelserne ved de berørte skoler.
- Kommunens inddeling i skoledistrikter. Beslutninger om distriktsændringer som følge af strukturændringer træffes efter indhentet udtalelse fra skolebestyrelserne ved de berørte skoler.
- Antallet af skoledage samt rammer for klassedannelsen, elevernes undervisningstidspunkt, skoledagens længde og specialundervisningen m.v.
- Generelle retningslinjer for skolernes virksomhed efter § 3, stk. 5 og 6.
- Frivillige madordninger, herunder madordninger i skolefritidsordninger. Kommunalbestyrelsen beslutter, om madordningerne etableres med fuld forældrebetaling eller gennem kommunale tilskud med hel eller delvis fri forplejning, og kan fastsætte nærmere rammer for ordningerne.

Der er rige muligheder for at delegere beføjelser fra kommunalbestyrelsen såvel til skolebestyrelsen som til skolelederen.

Uenigheder mellem skolebestyrelse, skoleleder og kommunalbestyrelse

Skolebestyrelsen træffer ingen afgørelser i forvaltningsretlig forstand. Derfor kan der ikke klages til nogen myndigheder for at få ændret en beslutning, skolebestyrelsen har truffet. Så længe skolebestyrelsen træffer sine beslutninger inden for de regler og rammer, kommunalbestyrelsen har fastsat, er dens beslutninger altid endelige. Hvis der opstår tvivl om en beslutning, skolebestyrelsen har truffet, holder sig inden for de gældende regler, er det skolelederens opgave at vurdere, om beslutningen er lovlig eller ikke.

Skolelederen har pligt til ikke at efterleve en ulovlig beslutning. Hvis skolebestyrelsen ikke er enig med skolelederen, kan spørgsmålet rejses over for kommunalbestyrelsen. Hvis kommunalbestyrelsen mener, at skolelederen har taget fejl, må kommunalbestyrelsen pålægge skolelederen at udføre skolebestyrelsens beslutning.

Hvis skolelederen mener, at en beslutning, truffet af skolebestyrelsen, ligger inden for kommunalbestyrelsens kompetenceområde, og der rejses tvivl om det fra f.eks. forældreside, kan spørgsmålet rejses over for kommunalbestyrelsen.

4.4 Relevante love/bekendtgørelser

Lov om folkeskolen, jf. lovbekendtgørelse nr. 1049 af 28. august 2007 med de ændringer, der følger af lov nr. 369 af 26. maj 2008

<https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=25528>

SKOLEBESTYRELSER

Særligt §§ 42-44

Herudover § 24, stk. 3, § 24 a, § 25, stk. 7, § 34, stk. 3, § 40, stk. 2, nr. 2-4, stk. 4 og stk. 5, § 40 a, stk. 2-3, § 41, stk. 1, § 46 a og § 55 a

SKOLELEDEREN

Særligt § 45

ELEVRÅD

§ 46, stk. 2

Bekendtgørelse nr. 26 af 15. januar 2001 om elevråd i folkeskolen og i ungdomsskolen

<https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=25528>

Undervisningsministeriet har i 1998 udgivet otte vejledende hæfter om skolebestyrelsen med følgende titler:

- "Hvorfor og hvordan?" **<http://pub.uvm.dk/1998/sbesth1/>**
- "Tilsyn" **<http://pub.uvm.dk/1998/sbesth4/>**
- "Budget" **<http://pub.uvm.dk/1998/sbesth3/>**
- "Samarbejde i bestyrelsen" **<http://pub.uvm.dk/1998/sbesth4/>**
- "Kontakt udadtil" **<http://pub.uvm.dk/1998/sbesth5/>**
- "Undervisningens indhold" **<http://pub.uvm.dk/1998/sbesth6/>**
- "Ansættelse og afskedigelse" **<http://pub.uvm.dk/1998/sbesth7/>**
- "Ordensregler" **<http://pub.uvm.dk/1998/sbesth8/>**

5 ÆLDRE

Det er fastsat i serviceloven, at kommunalbestyrelsen skal nedsætte bruger- og pårørenderåd i tilknytning til plejehjem omfattet af serviceloven, plejeboligbebyggelser omfattet af lov om almene boliger og tilsvarende boligenheder. Det er den enkelte kommunalbestyrelse, der har ansvaret for at afgrænse, hvilke boligenheder der skal udgøre det administrative grundlag for oprettelsen af bruger- og pårørenderåd.

Der er ikke i lovgivningen fastsat procedurer for, hvordan rådene skal oprettes, og pladserne i rådet besættes. Dermed sikres det, at der kan tages hensyn til lokale forhold, når den enkelte kommune tilrettelægger procedurerne for rådet og dets virke. Det er op til den enkelte kommunalbestyrelse at beslutte, hvor mange råd der skal nedsættes, samt hvordan rådene skal sammensættes. Det er dog et lovkrav, at brugere og pårørende skal udgøre flertallet i rådet.

Brugere skal forstås som de beboere i plejehjem, plejeboliger og lignende boligenheder, der modtager kommunale serviceydelser. Begrebet pårørende skal forstås bredt, og en ikke beslægtet nærtstående, som en beboer ønsker at pege på som sin repræsentant, vil kunne vælges ind som pårørende i rådet.

5.1 Lovfæstede kompetencer

BRUGER- OG PÅRØRENDERÅD

Arbejdsområde og kompetence:

Kommunen skal i samarbejde med bruger- og pårørenderådet fastsætte vedtægterne for rådets valgperiode, mødestruktur og mødehyppighed samt rådets arbejdsområde og kompetence.

Bruger- og pårørenderåd i plejehjem m.v. skal inddrages ved fastlæggelsen af retningslinjerne for det daglige liv i og omkring boligen, herunder fastlæggelse af retningslinjer for kostplaner, arbejdsrutiner, aktiviteter m.v. Rådene skal desuden inddrages ved retningslinjerne for personalets måde at optræde på.

Rådene har ingen kompetencer i forhold til ledelsen, herunder lederens budgetmæssige ansvar eller konkrete medarbejders indsats. Rådene kan pege på, at der er behov for personale med specielle kompetencer/uddannelser, men rådsmedlemmerne skal ikke deltage i ansættelsessamtaler.

Rådene skal høres om de tilsynsrapporter, som udarbejdes i forbindelse med de kommunale og det sundhedsfaglige tilsynsbesøg, der gennemføres i plejehjem, plejeboliger og lignende boligenheder.

INSTITUTIONSLEDEREN

I plejehjem, plejeboliger og lignende boligenheder afhænger lederens opgaver af den pågældendes stillingsbeskrivelse. Ofte vil lederen have et budgetmæssigt ansvar og et ansvar for at ansætte forskelligt personale. Service i de fleste plejehjem m.v. ydes af kommunen som leverandør, hvor lederen er ansat af kommunen, men der findes også boliger, der drives af private, hvor lederen er ansat af den private leverandør, der har en driftsaftale med myndigheden.

5.2 Eventuelle yderligere kompetencer

BRUGER- OG PÅRØRENDERÅD

Lovgivningen om bruger- og pårørenderåd forhindrer ikke, at bruger- og pårørenderådene – udover deres primære opgaver som brugernes og de pårørendes talerør – tillige påtager sig andre opgaver, herunder eksempelvis at arrangere aktiviteter for beboerne.

5.3 Samspillet

Hensigten med etableringen af bruger- og pårørenderåd er, at der skabes et forum for dialog med brugerne og de pårørende. Grundlæggende kan bruger- og pårørenderåd i plejehjem, plejeboliger og lignende boligenheder ikke blande sig i ledelseskompetencen i den enkelte boligenhed. Rådet kan ikke drøfte f.eks. ledelsens budgetmæssige ansvar, og rådsmedlemmerne kan ikke deltage i ansættelsessamtaler på stedet.

Derimod skal rådet inddrages ved fastlæggelsen af retningslinjerne for det daglige liv i og omkring boligen og i den sammenhæng fungere som brugernes og de pårørendes repræsentanter. Eksempelvis i forbindelse med udarbejdelsen af stedets generelle retningslinjer for personalets måde at optræde på.

Dertil kommer, at lovgivningen om bruger- og pårørenderåd ikke forhindrer, at det i samarbejde mellem kommunen og bruger- og pårørenderådet besluttet, at rådet påtager sig andre opgaver f.eks. i tilknytning til det sociale liv på stedet.

5.4 Relevante love/bekendtgørelser

Lov om social service jf. lovbekendtgørelse nr. 979 af 1. oktober 2008

<https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=121091>

Bruger- og pårørenderåd i plejehjem m.v.

§ 17.

Vejledning nr. 94 af 5. december 2006 om personlig og praktisk hjælp, træning, forebyggelse mv. (Vejledning nr. 2 til serviceloven)

<https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=20732>

Kapitel 6

6 HANDICAPPEDE

Institutionsbegrebet på voksenområdet er ophævet med serviceloven fra 1998. Servicelovens bestemmelser om botilbud til midlertidigt eller længerevarende ophold for voksne, herunder borgere med handicap og/eller sindslidelse, regulerer alene bodelen af tilbuddene, mens den hjælp og støtte, som borgeren i øvrigt har brug for, dækkes efter servicelovens bestemmelser om personlig pleje, aktivitetstilbud etc. Hjælpen til den enkelte tildeles af kommunalbestyrelsen på baggrund af en konkret vurdering af den pågældendes behov for hjælp. Omdrejningspunktet for indsatsen i tilbuddet er derfor, at hjælpen til den enkelte borger skal ydes i overensstemmelse med den afgørelse, kommunen har truffet om hjælp til den pågældende.

Når det handler almene ældre- og handicapboliger, ydes hjælp og støtte i disse boliger efter serviceloven, mens boligdriften er omfattet af almenboligloven og den almene lejelov. Det indebærer bl.a., at lederen bør være opmærksom på reglerne om beboerdemokrati i almenboligloven. Bruger- og pårørenderådenes kompetence omfatter ikke bestemmelserne om beboerdemokrati i almenboligloven.

6.1 Lovfæstede kompetencer

Brugerindflydelse og bruger- og pårørenderåd

Det fremgår af servicelovens § 16, stk. 1, at kommunalbestyrelsen skal sørge for, at brugerne af tilbud efter denne lov får mulighed for at få indflydelse på tilrettelæggelsen og udnyttelsen af tilbuddene. Kommunalbestyrelsen fastsætter skriftlige retningslinjer for brugerindflydelsen. Det fremgår endvidere, af servicelovens § 16, stk. 2, at kommunalbestyrelsen kan nedsætte et eller flere råd, der rådgiver kommunen vedrørende tilrettelæggelse af indflydelsen efter denne lov. Kommunalbestyrelsen fastsætter rammer for og omfanget af rådernes opgaver. Kommunalbestyrelsen kan efter denne bestemmelse bl.a. vælge at nedsætte bruger- og pårørenderåd for de botilbud, hvor den ikke har pligt til det efter servicelovens § 17.

Kommunalbestyrelsen kan også vælge at etablere råd bestående af brugere, hvor pårørende ikke er tiltænkt samme rolle, som de er tiltænkt efter servicelovens §

17, den kan herunder beslutte at etablere råd, der kun består af brugere og ingen pårørende.

INSTITUTIONSLEDEREN

Lederen er ikke i serviceloven tillagt særlige kompetencer. Når det handler om hjælp efter serviceloven, afhænger den enkelte leders opgaver derfor primært af den pågældendes stillingsbeskrivelse.

Ofte vil lederen have et budgetmæssigt ansvar og et ansvar for at ansætte forskelligt personale.

De fleste tilbud ejes og drives af kommuner og regioner, hvor lederen er ansat af kommunen eller regionen. Det vil her være kommunen eller regionen, der er arbejdsgiver for lederen, og er ansvarlig for den pågældendes stillingsbeskrivelse. Der findes også botilbud, der drives af private leverandører med driftsaftale med kommunen eller regionen. Her vil lederen typisk være ansat af den private leverandør, der som arbejdsgiver er ansvarlig for den pågældendes stillingsbeskrivelse. Der kan også være private tilbud, f.eks. vedrørende botilbud til midlertidig ophold, jf. servicelovens § 107, hvor ejeren og lederen af tilbuddet kan være den samme fysiske og juridiske person.

Private botilbud efter servicelovens § 107 skal ifølge servicelovens § 144, stk. 1, være godkendt som generelt egnede af kommunalbestyrelsen i den stedlige kommune. Godkendelsen skal også omfatte den hjælp efter loven, der ydes af det private botilbud under opholdet. Dette gælder dog ikke for tilbud, hvor en kommunalbestyrelse eller et regionsråd har indgået en generel aftale om anvendelse af et botilbud, herunder om tilsyn.

Hjælpen til den enkelte borger skal ydes i overensstemmelse med den afgørelse, kommunen har truffet om hjælp til den pågældende. Kommunalbestyrelsen i borgerens opholdskommune fører tilsyn med det tilbud, som kommunalbestyrelsen i opholdskommunen i forhold til den enkelte person har truffet afgørelse om. Kommunalbestyrelsen i borgerens opholdskommune skal løbende følge de enkelte sager for at sikre sig, at hjælpen fortsat opfylder sit formål. Kommunalbestyrelsen skal herunder være opmærksom på, om der er behov for at yde andre former for hjælp.

6.2 Samspillet

Bruger- og pårørenderådets snitflade over for beboerne

Hjælp efter serviceloven til den enkelte borger skal ydes med respekt for den enkeltes selvbestemmelse og integritet. De aktiviteter og opgaver, som bruger- og pårørenderådet vælger at varetage, skal respektere dette. Det betyder, at et bruger- og pårørenderåd f.eks. ikke kan bestemme, at alle beboere skal på bestemte udflugter, eller at de ikke må drikke alkohol. Derudover har rådende ingen kompetencer i forhold til den enkelte beboer og kan således ikke beslutte noget, der udelukkende omfatter en enkelt beboer.

Bruger- og pårørenderådets snitflade over for institutionslederen

Rådene har ingen kompetencer i forhold til hverken ledelsen eller de enkelte medarbejdere. Bruger- og pårørenderådet har ikke nogen ledelsesret eller instruktionsbeføjelse over for institutionslederen, men kan naturligvis opfattes som samarbejdspartnere, der varetager særlige interesser. Rådene kan pege på, at der er behov for personale med specielle kompetencer/uddannelser, men rådsmedlemmerne kan ikke deltage i ansættelsessamtaler.

Bruger- og pårørenderåd i botilbud efter servicelovens §§ 107-108 og i almene ældreboliger for personer med betydelig og varigt nedsat fysisk eller psykisk funktionsevne, jf. almenboliglovens § 54, stk. 2

Kommunalbestyrelsens forpligtelse til at nedsætte bruger- og pårørenderåd efter servicelovens § 17, stk. 1, omfatter, som det ligeledes fremgår af afsnittet om ældreområdet, plejehjem m.v., jf. § 192, plejeboligbebyggelser omfattet af lov om almene boliger m.v. eller lov om boliger for ældre og personer med handicap og andre tilsvarende boligenheder. Om kommunalbestyrelsen har pligt til at etablere bruger- og pårørenderåd afhænger derfor af, om botilbuddet er en af de boligformer, der er nævnt i servicelovens § 17.

Kommunerne har ikke pligt til at etablere bruger- og pårørenderåd i tilknytning til botilbud til midlertidigt ophold efter servicelovens § 107, længerevarende botilbud efter servicelovens § 108 og almene ældreboliger for personer med betydelig og varigt nedsat fysisk eller psykisk funktionsevne efter almenboliglovens § 54, stk. 2. Kommunalbestyrelsen har pligt til at etablere bruger og pårørenderåd i andre boligtyper, f.eks. i almene ældre- og handicapboliger, jf. almenboliglovens § 54, stk. 1, i det omfang disse boliger falder inden for kategorien ”andre tilsvarende boligenheder”, jf. servicelovens § 17, stk. 1.

6.3 Relevante love/bekendtgørelser

Lov om social service jf. lovbekendtgørelse nr. 979 af 1. oktober 2008

<https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=121091>

Kapitel 5

Vejledning nr. 93 af 5. december 2006 om formål og andre generelle bestemmelser i serviceloven (vejledning nr. 1 til serviceloven)

<https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=20731>

Vejledning nr. 94 af 5. december 2006 om personlig og praktisk hjælp, træning, forebyggelse mv. (vejledning nr. 2 til serviceloven)

<https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=20732>

kapitel 6

Bekendtgørelse nr. 681 af 20. juni 2007 om Tilbudsportalen

<https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=20895>

§ 7, nr. 7

Bekendtgørelse nr. 620 af 15. juni 2006 om kvalitetsstandard for botilbud efter § 108 i serviceloven

<https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=20592>

§ 2, stk. 2, nr. 3

Bekendtgørelse af lov nr. 1000 af 9. oktober 2008 om almene boliger m.v.

<https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=121304#Kap2>

Kapitel 2.

Bekendtgørelse af lov nr. 877 af 3. september 2008 om retssikkerhed og administration på det sociale område

<https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=121097>

§ 37 a

Bekendtgørelse nr. 768 af 27. juni 2007 om retssikkerhed og administration på det sociale område

<https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=20897>

Kapitel 10

7 HANDICAPPEDE BØRN

Kommunalbestyrelsen er i medfør af serviceloven forpligtet til at sørge for hjælp til børn, der på grund af betydelig og varigt nedsat fysisk eller psykisk funktionsevne har behov for hjælp eller særlig støtte. Hjælpen kan tilrettelægges i særlige dagtilbud, i særlige klubtilbud, eller i forbindelse med andre tilbud efter serviceloven eller efter dagtilbudsloven.

Serviceovens generelle bestemmelser om brugerinddragelse, jf. § 16, pålægger kommunalbestyrelsen at sørge for, at brugere af tilbud efter denne lov får mulighed for at få indflydelse på tilrettelæggelsen og udnyttelsen af tilbuddene. Kommunalbestyrelsen er desuden forpligtet til at fastsætte skriftlige retningslinjer for brugerinddragelsen. Endvidere følger det, at indsatsen så vidt muligt skal tilrettelægges i samarbejde med familien og med inddragelse af barnets synspunkter.

Herudover er der ingen specifikke, lovfæstede krav om formaliseret inddragelse af brugere eller pårørende til brugere af særlige dag-, klub- eller døgntilbud.

7.1 Lovfæstede kompetencer

Forældrebestyrelser i de særlige dagtilbud:

Forældrebestyrelsen i det særlige dagtilbud skal som minimum have indflydelse på:

- Principperne for det særlige dagtilbuds arbejde
- Principperne for anvendelse af en budgetramme
- Vedtægterne for styrelsen af dagtilbuddene
- Indstillingsret til kommunalbestyrelsen henholdsvis regionsrådet i forbindelse med ansættelse af personale

Undtagelser fra forpligtelsen til at oprette forældrebestyrelser i særlige dagtilbud:

Kommunalbestyrelsen henholdsvis regionsrådet er ikke forpligtet til at oprette en forældrebestyrelse, hvis forældrene er sikret forældreindflydelse gennem repræsentation i en fællesbestyrelse for et kombineret tilbud efter §§ 19 og 21 i dagtilbudsloven og § 32 i serviceloven.

Forpligtelsen til at oprette en forældrebestyrelse bortfalder, hvis det ikke er muligt at få valgt det nødvendige antal forældrerepræsentanter til sammensætning af en forældrebestyrelse. Kommunalbestyrelsen henholdsvis regionsrådet må i stedet for sikre på anden måde, at forældrene får indflydelse på dagtilbuddets arbejde.

Forældreråd i døgntilbud:

Krav om forældreråd i døgntilbud til børn med handicap fremgår ikke eksplicit af serviceloven, men af vejledning nr. 3 til serviceloven, punkt 455, hvoraf følgende fremgår:

- Døgninstitutioner og opholdssteder bør have et forældreråd.
- Forældrerådet har normalt ret til at udtale sig i spørgsmål, der berører institutionen, og kan i øvrigt tage ethvert spørgsmål om institutionens drift op til behandling.
- Forældreråd har ikke formel indflydelse ved konkrete forhold.
- I tilfælde, hvor et forældreråd ikke kan etableres, kan der i stedet udpeges en talsmand for forældrene.
- Valg af forældrerepræsentanter til bestyrelse og forældreråd for stedet sker ved forældremødet, hvor der i øvrigt kan ske en orientering af forældrene om institutionens arbejde og eventuelle planer for institutionens fremtid.

7.2 Eventuelle yderligere kompetencer

Forældrebestyrelser i de særlige dagtilbud:

Kommunalbestyrelsen henholdsvis regionsrådet kan tillægge forældrebestyrelserne i de særlige dagtilbud yderligere kompetence.

Kommunalbestyrelsen kan ikke til en forældrebestyrelse overlade opgaver med at udføre tilsyn efter § 16 i lov om retssikkerhed og administration på det sociale område jf. bekendtgørelse om forældrebestyrelser i særlige dagtilbud, § 1, stk. 6, og kompetence til at træffe afgørelse om optagelse i dagtilbuddet samt til at fastsætte forældrebetalingen.

Kommunalbestyrelsen henholdsvis regionsrådet kan ikke overlade beføjelser, der følger af kommunalbestyrelsens henholdsvis regionsrådets bevillings- og arbejdsgiverkompetence, til en forældrebestyrelse.

Kommunalbestyrelsen kan ikke til en forældrebestyrelse overlade kompetence til at træffe afgørelse om optagelse i dagtilbuddet og til at fastsætte forældrebetalingen.

7.3 Samspillet

De særlige dagtilbud:

Det er kommunalbestyrelsen, ledelsen af dagtilbuddet og forældrebestyrelsen, dertilssammen udgør den helhed, der træffer beslutninger vedrørende kommunale dagtilbud.

Kommunalbestyrelsen har ansvaret for de kommunale tilbud, mens ledelsen af det enkelte kommunale tilbud har den daglige pædagogiske og administrative ledelse af tilbuddet og agerer under ansvar for kommunalbestyrelsen. Forældrebestyrelsen fastsætter principper for tilbuddets arbejde og for anvendelsen af en budgetramme for tilbuddet inden for de mål og rammer, som kommunalbestyrelsen har fastsat. I det daglige pædagogiske arbejde og i den administrative ledelse skal ledelsen agere i overensstemmelse med de principper og den budgetramme, som forældrebestyrelsen har fastsat.

Kommunalbestyrelsen henholdsvis regionsrådet fastsætter vedtægter for styrelsen af dagtilbuddene efter indhentet udtalelse fra forældrebestyrelserne.

Forældrebestyrelsen har kompetence i forhold til de opgaver, der er omfattet af dens minimumskompetence, jf. bekendtgørelse om forældrebestyrelser i særlige dagtilbud, og de opgaver, som eventuelt yderligere er delegeret til forældrebestyrelsen.

Forældrebestyrelsen skal ved fastlæggelsen af principper for det særlige dagtilbuds arbejde respektere såvel kommunalbestyrelsens henholdsvis regionsrådets overordnede retningslinjer som dagtilbuddets målsætning, herunder f. eks. at dagtilbuddet er indrettet med henblik på at modtage børn med bestemte handicap.

Forældrebestyrelsen har ikke indflydelse på den pædagogiske eller behandlingsmæssige indsats, der angår det enkelte barn.

Uenigheder mellem forældrebestyrelse, dagtilbudsledelse og kommunalbestyrelse

Der er ikke i tilknytning til reglerne om forældrebestyrelser fastsat nogen retlig adgang til at klage over forældrebestyrelsens eller ledelsens beslutninger. Dette betyder, at uenigheder herom som udgangspunkt må løses lokalt gennem dialog mellem parterne.

Opstår der konflikter vedrørende forældrebestyrelsernes arbejde, er det vigtigt at være opmærksom på, om uenigheden vedrører beslutninger inden for forældrebestyrelsens selvstændige kompetence – den lovsikrede minimumskompetence – eller inden for den delegerede kompetence (maksimumskompetencen).

Rejses der tvivl om lovligheden af en beslutning, der hører ind under forældrebestyrelsens lovsikrede kompetence (minimumskompetencen), kan kommunalbestyrelsen udtale sig om beslutningens lovlighed, men kommunalbestyrelsen kan ikke tilsidesætte eller pålægge forældrebestyrelsen at ændre en sådan beslutning. Dette følger af, at forældrebestyrelsen ikke er underlagt kommunalbestyrelsens instruktionsbeføjelse, når beslutningerne træffes inden for forældrebestyrelsens selvstændige kompetence.

Rejses der tvivl om lovligheden af en beslutning, som forældrebestyrelsen har truffet inden for den delegerede kompetence, kan kommunalbestyrelsen ændre, ophæve eller standse beslutningen i medfør af instruktionsbeføjelsen. Kommunalbestyrelsen har desuden mulighed for at trække delegationen tilbage.

7.4 Relevante love/bekendtgørelser

Lov om social service jf. lovbekendtgørelse nr. 979 af 1. oktober 2008

<https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=121091>

§ 32, 36 og 67

Bekendtgørelse af lov nr. 877 af 3. september 2008 om retssikkerhed og administration på det sociale område

<https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=121097>

§ 16

Bekendtgørelse nr. 1033 af 20. august 2007 om forældrebestyrelser i særlige dagtilbud

<https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=20904>

Bekendtgørelse nr. 983 af 1. oktober 2008 om hjælp til børn og unge, der på grund af betydelig og varigt nedsat fysisk eller psykisk funktionsevne har behov for hjælp eller særlig støtte.

<https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=121491>

Vejledning nr. 99 af 5. december 2006 om særlig støtte til børn og unge og deres familier (vejledning nr. 3 til serviceloven)

<https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=20741>

Vejledning nr. 52 af 1. oktober 2008 om ændring af vejledning om særlig støtte til børn og unge og deres familier (vejledning nr. 3 til serviceloven)

<https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=121504>

8 SOCIALT UDSATTE

Der er ikke i serviceloven specifikke regler om nedsættelse af brugerråd i forbindelse med kvindekrisecenter efter servicelovens § 109 og forsorgshjem efter servicelovens § 110. Det gælder for både kvindekrisecentre og forsorgshjem, at borgere frit kan henvende sig, og at det er op til lederen at beslutte om den enkelte skal optages i boformen. Dette kaldes *selvmøderprincippet*. Der er således ikke tale om nogen forudgående kommunal visitation/sagsbehandling.

I servicelovens § 139 er der hjemmel til at fastsætte regler om, at kommunalbestyrelsen skal træffe bestemmelse om indhold, omfang og udførelse af tilbud til voksne. Denne mulighed er udnyttet for så vidt angår kvindekrisecentre, hvor der i en bekendtgørelse er fastsat regler om kvalitetsstandarder. Heraf fremgår det, at en kvalitetsstandard skal informere om eventuelle bestemmelser om brugerinddragelse og brugerråd i det enkelte tilbud.

8.1 Lovfæstede kompetencer

Der er ikke fastsat regler om kvalitetsstandard på tilbud efter servicelovens § 110 (herberger og forsorgshjem), men det enkelte tilbud kan vælge at etablere et eller flere bruger- og/eller beboerråd.

Efter servicelovens § 16 skal kommunalbestyrelsen sørge for, at brugerne af tilbud efter serviceloven får mulighed for at få indflydelse på tilrettelæggelsen og udførelsen af tilbuddene. Dette kan f.eks. omfatte regler om brugerinddragelse på botilbud, herberger, aktivitetstilbud og varimestuer mv. Kommunalbestyrelsen fastsætter skriftlige retningslinjer for brugerindflydelse.

8.2 Samspillet

Brugerindflydelsen på boformer efter Servicelovens § 110 er sikret ved beboernes ret til at organisere sig og vælge repræsentanter til et beboerråd. Beboerrådet fungerer som kontaktled mellem beboerne, ledelsen, de sociale myndigheder m.fl.

Beboerrådet kan forhandle sager, der vedrører samtlige beboeres forhold til den enkelte boform, men ikke den enkelte beboers forhold.

I boformer, hvor det på grund af kortvarige ophold ikke er muligt med organiseret beboerarbejde, kan brugerindflydelse sikres gennem afholdelse af fællesmøder, hvor beboerne på boformen, ledelse og medarbejdere drøfter aktuelle forhold, som har betydning for de daglige forhold i boformen.

8.3 Relevante love/bekendtgørelser

Lov om social service jf. lovbekendtgørelse nr. 979 af 1. oktober 2008

<https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=121091>

§§ 108 109 og 110

Bekendtgørelse nr. 620 af 15. juni 2006 om kvalitetsstandard for botilbud efter § 108 i serviceloven

<https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=20592>

Servicestyrelsen har i pjecen ”Når målet er indflydelse” fra 2007 beskrevet og givet eksempler på brugerinddragelse i boformer efter servicelovens § 110.

Pjecen kan downloades på Servicestyrelsens hjemmeside:

<http://www.servicestyrelsen.dk/default.asp?id=145588&sshow=1&itemid=146721>

Indenrigs- og Socialministeriet

Holmens Kanal 22
1060 København K

www.ism.dk